В І Д Г У К
офіційного опонента
на дисертацію ЄВГРАФОВОЇ Єлизавети Павлівни
«Об'єктивність права: теоретико-прикладні засади»,
поданої на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 -
теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

1. Актуальність теми дослідження. Сучасний стан правової науки, передусім загальної теорії права, характеризується як кризовий не лише у вітчизняній літературі. Йдеться, зокрема, про методологічну кризу у дослідженні проблематики праворозуміння, зумовлену суттєвими соціально-політичними змінами в суспільстві та переорієнтацією ідеології на інші світоглядні орієнтири. До кола питань із зазначеної проблематики слід віднести також об'єктивність права, на дослідження теоретико-прикладних засад якої спрямована робота Є.П. Євграфової.

Необхідно підкреслити, що в історії правової думки тема об'єктивності права порушувалася саме тоді, коли виникала чергова криза праворозуміння і перед теоретиками поставала проблема щодо розроблення нових підходів у розумінні права як явища соціальної дійсності. У такі періоди й існуюче реальне право набувало нових характеристик у своєму розвиткові.

Ці аспекти слушно відзначає дисертантка при обґрунтуванні актуальності теми дисертації, вказуючи на теоретичну і практичну потребу в дослідженні даної теми. Адже вироблення загальноприйнятного наукового поняття права було і продовжує залишатися одним із основних питань юридичної науки, а адекватне розуміння права є цілковито необхідним для практичного існування і поступального розвитку фактичного права.

Це стало особливо помітним в останнє десятиліття, коли в Україні поступово втрачається сприйняття права як об'єктивної соціальної цінності, без якого суспільство руйнується і дедалі більше деградує. Повернення теоретичної думки до істинного розуміння права та переосмислення практики регулювання суспільних відносин - на це орієнтоване дослідження.

Офіційним показником фундаментально - наукової та науково-прикладної актуальності дисертації Є.П.Євграфової є виконання її в рамках планових науково-дослідних тем Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України: «Проблеми праворозуміння в контексті реалізації права в умовах демократичного розвитку» (н.д.р. Ol 10U003731); «Актуальні конституційні проблеми організації державної влади в Україні» (н.д.р. 0108U001827); «Проблеми теорії конституційного права України» (н.д.р. 0110U002174).

Слід також зазначити, що проблематика об'єктивності права майже не досліджувалася в теорії права, а ті автори, які зверталися до неї, не сформулювали наукового поняття об'єктивності права, а лише склали фрагментарні уявлення про цей предмет.

Вищезазначене дає підстави зробити висновок про беззаперечну теоретичну і практичну актуальність дисертаційного дослідження.

2. Обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Через відсутність спеціальних теоретичних розробок з проблеми об'єктивності права ця дисертаційна робота значною мірою є *пошуковою* і новаторською. Свої наукові висновки дисертантка будує на ґрунтовному опрацюванні відповідних філософських праць, якісній методологічній основі, яку складає сукупність філософсько-світоглядних підходів, загальнонаукових і спеціально наукових методів пізнання.

Насамперед слід відзначити використання в роботі діалектичного методу, завдяки якому авторка уточнює «місце феномена права в суспільстві, його належність до явищ суспільної свідомості в рамках нормативної підсистеми культури», а також системно-структурного методу, завдяки якому окреслено нові порівняно з існуючими підходи до співвідношення понять «форма права», «джерело права», «структура права» тощо (с. 8 дисертації).

Незважаючи на фундаментальний характер теми дисертаційного дослідження, авторка не обмежується загальними міркуваннями, а прагне конкретизувати їх, звертаючись до аналізу вітчизняної практики. При цьому

не втрачається логічність роботи, яка відображає сформульовані мету і задачі дослідження, рухаючись у напрямі від теоретико-методологічних питань дослідження (підрозділ 1.1) до формування поняття об'єктивності права (підрозділи 1.2, 1.3), аналізу об'єктивного характеру взаємодії права з державою, економікою та іншими суспільними явищами (розділ 2), розгляду емпіричних форм прояву об'єктивності права в аспекті істинності (розділ 3) та дослідження формальної визначеності права з точки зору його об'єктивності та істинності у державно-правовій практиці (розділ 4).

Обрані авторкою методологічна база та структурна будова дослідження забезпечують достатню обґрунтованість сформульованих наукових положень, висновків і рекомендацій.

3. **Достовірність і новизна наукових положень, висновків і рекомендацій дисертації.** Дисертаційне дослідження ґрунтується на опрацюванні великої кількості (майже п'ятсот найменувань) наукових робіт і офіційних джерел права. Використання цих джерел, а також матеріалів вітчизняної і зарубіжної законодавчої та судової практики надає положенням і висновкам дисертації належної достовірності та переконливості. Варто відзначити прагнення дисертантки не просто аналізувати фактичну правотворчість та практику застосування права, а й звертатися до доктринальних інтерпретацій права і правової практики, зокрема Конституційного Суду України.

Усе це, на нашу думку, дало змогу Є.П. Євграфовій у дисертаційному дослідженні сформулювати низку положень і висновків, які відрізняються оригінальністю та науковою новизною.

Зокрема, дисертантка вперше у вітчизняній теорії права комплексно дослідила засади об'єктивності права як феномена та визначила теоретико-прикладні аспекти їх втілення у функціонування правової системи і держави, сформулювавши низку важливих положень, висновків і рекомендацій, до яких можна насамперед віднести наступні:

- висновок (на основі аналізу історіографії дослідження проблеми

об'єктивності права) про відсутність у теорії єдиних методологічних підходів до вирішення зазначеної проблеми, фрагментарний характер її досліджень та необхідність комплексного підходу при дослідженні даного предмета;

- положення про гносеологічну обумовленість плюралізму концепцій праворозуміння через відсутність єдиного трактування понять «об'єктивність» і «право»;

- обґрунтування положення щодо розуміння права як особливої об'єктивності соціальних установлень, що склалася історично та представляє більш певну реальність, ніж мінливе індивідуальне життя, панує над індивідами як закон їхньої поведінки і ставить рамки та межі їхній сваволі;

- положення щодо об'єктивності права як принципово відмінної від об'єктивності одиничних речей, що чуттєво сприймаються, віднесення права до категорії явищ ідеального світу як «другої природи» людини, яку індивід має засвоювати як дещо відмінне від нього самого, як особливу «дійсність»;

- авторське поняття «об'єктивність права», якою є «властивість права існувати в певних часово-просторових координатах незалежно від свідомості й волі індивідів у якості ідеальної реальності, що як одна з нормативних підсистем культури і форм суспільної свідомості визначає їх поведінку»;

- висновок про нетотожність об'єктивності права з його обумовленістю економічними чи іншими суспільними відносинами, про взаємодію права як феномена культури з іншими суспільними явищами в усьому його обсязі, а не лише як «часткової об'єктивності»;

- висновок про належність держави як феномена культури до сфери «ідеального» та її об'єктивний характер у тому самому сенсі, що й об'єктивність права, а також про характер взаємодії держави і права як відношення двох об'єктивних феноменів;

- положення про те, що взаємовідношення держави і права як відповідно правової та юридичної реальності хибно відбивається у суспільній свідомості та спрямовує праворозуміння у русло позитивістських концепцій

одержавлення права і обмеження правогенези продукуванням права державною владою (юридичний позитивізм);

- трактування категорії істини як однієї з ключових засад об'єктивності права, положення про залежність розуміння істини в праві та її критеріїв від типу праворозуміння і зв'язок істинності права з істинністю знання права, його пізнання на емпіричному та теоретичному рівнях;

- визначення форм емпіричного прояву об'єктивності права в актах правотворення та правореалізації як актах його «буття»;

- висновок про втрату визначеності поняттям «форма права» при поділі зазначеної форми на «внутрішню» і «зовнішню», що ускладнює термінологію юридичної науки та веде до послаблення наукових основ законотворчості, до відриву законодавства від змісту права;

- положення про єдність форми права і його змісту як одну з найбільш суттєвих засад об'єктивності права.

Певну наукову новизну містять також ряд інших теоретичних положень і висновків дисертаційної роботи.

Варто відзначити позицію дисертантки щодо співвідношення права і держави, в якому вона відводить праву більш вагому і значну роль, ніж це робить традиційна позитивістська доктрина, в якій має місце «одержавлення» права (підрозділ 2.2). Безперечно, така позиція зближує розуміння права з ідеєю правової держави, якою в Конституції проголошена Україна.

Дуже важливою і вкрай актуальною для нашої держави, на наш погляд, є думка авторки, згідно з якою «моральність права починається з того, що правоустановчий авторитет сам має потребу в первісній моральній підтримці спільноти, в рамках якої створені ним юридичні норми діятимуть легітимно», а «моральність права безпосередньо пов'язана з народом - єдиним джерелом влади в демократичній державі, що й надає легітимності прийнятим законам» (підрозділ 2.4).

4. Повнота викладення наукових положень, висновків і рекомендацій в опублікованих працях. Наукові положення, висновки і

рекомендації дисертаційної роботи отримали відображення, обґрунтування та апробацію в опублікованих авторкою 43 наукових працях, зокрема: двох індивідуальних монографіях «Система національного законодавства в контексті права (лібертарно-легістський підхід)» (2007 р., 167 а), «Об'єктивність права: проблеми теорії і реальність» (2014 р., 416 а), рецензія в журналі «Право України» № 12/2014; 26 статей у наукових фахових виданнях, у тому числі іноземних та виданнях, включених до міжнародних наукометричних баз даних, 5 додаткових публікацій, що висвітлюють результати дослідження, та 10 публікацій виступів на наукових і науково-практичних конференціях, круглих столах тощо.

Ознайомлення з монографіями, іншими публікаціями авторки, аналіз змісту дисертації та її висновків дає підстави розглядати це дослідження як таке, що має пошуковий, розвідувальний характер, відзначається істотною відмінністю від існуючих теоретико-правових доктрин і науковою новизною, а тому відкриває нові можливості для розвитку теорії держави і права.

Нові наукові положення і висновки, отримані авторкою, поглиблюють розуміння права як об'єктивної реальності, його місця і ролі в суспільстві, значення для ефективної організації державної влади і управління, взаємодії юридичних явищ з економікою, політикою, мораллю, іншими суспільними інститутами. Особливо слід відзначити важливість результатів дисертації для наукового забезпечення розвитку національної правової системи, а також здійснення реформ у юридичній сфері України.

До загальної позитивної характеристики дисертації слід віднести й те, що авторка постійно намагається співвідносити доктринальні теоретичні положення з практикою, особливо судовою, з якою вона добре ознайомлена. Прагнення спиратися у своїх наукових пошуках на практику дає змогу дисертантці не «заблукати» у складних теоретичних побудовах, не відриватися від фактів реального правового життя. А уникнути цього значно важче на загальнотеоретичному рівні, з такими філософськими категоріями як «матеріальне», «ідеальне», «об'єктивне», «суб'єктивне», «істинне» тощо. На

мою думку, дисертантці, хоча и не в усьому, однак значною мірою вдалося не відірватися від реальності й запропонувати більш-менш послідовну і цілісну концепцію розуміння предмета наукового дослідження.

Водночас філософський науково-теоретичний рівень та пошуковий характер дослідження не могли не позначитися на обґрунтованості окремих положень і висновків, які, з нашої точки зору, сприймаються як дискусійні та потребують додаткових пояснень під час захисту дисертації.

При вивченні змісту рецензованих дисертації та автореферату виникають такі зауваження й побажання.

1. Як зазначено у роботі, серед інших методів дослідження використано статистичний метод (підрозділи 2.1, 2.3, 2.4), а висновки, сформульовані на основі результатів статистичного аналізу, можуть бути використані в процесі підготовки змін до чинної Конституції та законів України (с. 8 дисертації, с. 4 автореферату). Проте у загальних висновках роботи не зазначено, які саме рекомендації щодо змін до Конституції і законів України пропонуються дисертанткою. Тому під час захисту бажано було б назвати ці рекомендації.

2. Авторка визначає взаємовідношення права і держави як взаємовідношення відповідно правової і юридичної реальності. Однак у теорії та на практиці слова «юридичний» і «правовий» використовуються переважно як синоніми. Відтак, потребує відповіді запитання: що в роботі вкладається у зміст двох названих термінів і в чому авторка вбачає їх відмінність між собою?

3. Потребує, з моєї точки зору, додаткової аргументації й обґрунтування використання в роботі таких понять як «істина права» та «істина в праві». Під час захисту бажано пояснити, чим вони відрізняються і яка необхідність у кожному з них, а також які критерії їх визначення.

4. При визначенні наукової новизни авторка вказує на удосконалення «положення щодо сутності й спрямованості доктрини природного права в якості наукової гіпотези, що потребує підтвердження, а також щодо буття такого права в реальній дійсності як ідеальної основи позитивного права» (с. 13 дисертації).

У зв'язку з цим виникає запитання: чи розглядає дисертантка «природне право» лише як наукову гіпотезу, яку належить підтвердити або спростувати, чи як реально існуюче явище, підтвердження існування якого не потрібне, якщо воно існує реально, тобто як фактичне явище?

5. На мою думку, дискусійним видається положення у підрозділі 4.1 роботи, згідно з яким «не законодавство та інші юридичні форми є джерелом права, а, навпаки, право є джерелом законодавства, судового прецеденту тощо».

Дисертантка слушно наголошує у своїй роботі на необхідності вираження форми права в залежності від його змісту, однак у наведеному формулюванні «законодавство» і «право» сприймаються як окремі явища, одне з яких має пріоритет перед іншим.

6. Назва підрозділу 1.3 «Об'єктивність права як реальність», у якому сформульовано авторське визначення поняття об'єктивності права, на мій погляд, є надто широкою порівняно з назвою теми роботи. Більш точною була б така назва підрозділу: «Поняття об'єктивності права».

Однак наведені критичні зауваження варто сприймати певною мірою як дискусійні, такі, що покликані стимулювати подальший розвиток авторкою досліджуваної проблематики, що стала в теорії права предметом давніх дискусій.

Водночас загальна позитивна характеристика рецензованої роботи та висловлені критичні зауваження і побажання дають підстави зробити висновок, що дисертація Є.П. Євграфової є оригінальним завершеним самостійним дослідженням важливої проблеми праворозуміння, яке надає нового імпульсу розвитку теорії держави і права. Це дослідження відкриває нові аспекти в розумінні держави і права як інститутів людської культури, стимулюючи теоретиків до нових наукових пошуків, а також до практичного втілення ідей правової державності, до формування належного суспільного сприйняття соціальної цінності права і відповідної правової свідомості.

Автореферат дисертації належним чином відображає основні положення дисертаційного дослідження, його актуальність, мету і задачі, наукову новизну дослідження, наукове та практичне значення його результатів, відомості про апробацію основних положень дисертації. Кількість зазначених у авторефераті публікацій відповідає встановленим нормативним вимогам.

За своїм змістом дисертаційне дослідження Є.П. Євграфової відповідає спеціальності 12.00.01 - теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень.

Зважаючи на викладене, дисертація «Об'єктивність права: теоретико-прикладні засади», подана на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.01, відповідає вимогам пунктів 9 і 10 Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 № 567 із наступними змінами, а її авторка - Євграфова Єлизавета Павлівна, заслуговує присудження їй наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 - теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень.

Офіційний опонент:

Заступник Керівника Апарату
Верховної Ради України -
керівник Головного юридичного управління,
доктор юридичних наук,
Заслужений юрист України **М. О.ТЕПЛЮК**

Підпис Теплюка М.О.
Підтверджую:
Керівник Управління кадрів
Апарату Верховної Ради України
20 » 05 2016р.

АПАРАТ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ
УПРАВЛІННЯ КАДРІВ